

JOLANTA SIKORA

Ageizm – zjawisko marginalne czy globalny problem?

Coraz większą liczbę zwolenników zdobywa twierdzenie, jakoby swoistym *signum temporis* współczesności był ageizm. Czy ów pogląd jest w pełni zasadny? A może źródłem jego rozpowszechnienia są jedynie środowiska usiłujące wywalczyć nienależne im przywileje? W celu udzielenia odpowiedzi na te pytania koniecznym jest wyjaśnienie kilku kwestii ściśle z nimi związanych.

Infantylnie byłyby rozważania na temat tego, czy zjawisko dyskryminacji w ogóle istnieje. Na przełomie dziejów uległo ono znacznym modyfikacjom, jednakże dyskryminacja wciąż godzi w istotę samego człowieczeństwa. Karta Narodów Zjednoczonych w swej preambule nieprzypadkowo deklaruje przywrócenie wiary m.in. w „godność i wartość osoby ludzkiej”¹. Dyskryminację (łac. *discriminatio* – ‘rozdzielenie’) należy rozpatrywać w dwóch aspektach, stanowiących zarazem jej główne odmiany. Dyskryminacja bezpośrednia to „upośledzenie lub prześladowanie jednostek lub grup społecznych ze względu na przynależność rasową, narodową, wyznaniową i inne czynniki społeczne, związane np. z pochodzeniem lub płcią”². Istnieje także dyskryminacja pośrednia, zachodząca wtedy, „kiedy pozornie neutralny przepis, kryterium lub działanie w praktyce powoduje niekorzystną sytuację dla osoby bądź grupy osób w szczególności ze względu na płeć, rasę, (...) wiek (...)”³. Dyskryminacja pośrednia jest prawnie i obiektywnie nieuzasadniona.

W odniesieniu do dyskryminacji ze względu na wiek często używa się terminu ageizm (ang. *ageism, age* – ‘wiek’). Jego odpowiednikiem w języku

¹ B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, *Prawa człowieka i ich ochrona*, Toruń 2010, s. 463.

² *Dyskryminacja*, dostępny w: <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo.php?id=3895502> (data dostępu: 26 listopada 2011).

³ *Dyskryminacja i mobbing*, dostępny w: <http://rownetraktowanie.gov.pl/dyskryminacja-i-mobbing> (data dostępu: 26 listopada 2011).

polskim jest termin wiekizm. Ageizm, tak jak seksizm czy rasizm, to postawa i przekonania oparte na stereotypach i uprzedzeniach – w tym wypadku odwołujące się do biologicznego różnicowania ludzi, związanego z procesem starzenia się – które dotyczą kompetencji i potrzeb osób w zależności od ich wieku. Ageizm jest postawą skierowaną przeciwko ludziom starszym, którym przypisuje się cechy pejoratywne, takie jak np. niesamodzielność, naiwność czy powolność⁴.

Nie należy zapominać, że:

Starzenie, jako naturalny proces rozwojowy, stanowi jedno ze stadiów rozwoju człowieka, który nie może być ani cofnięty, ani też odwrócony. Ma ono olbrzymie znaczenie w sensie indywidualnym, społecznym i ekonomicznym⁵.

Dyskryminacja ze względu na wiek posiada pewną specyficzną cechę. W odróżnieniu od dyskryminacji odnoszącej się do rasy czy płci może bezpośrednio dotyczyć każdego człowieka. Przybiera formę aduptyzmu (w przypadku ludzi młodych) bądź ageizmu.

Zofia Niczke, prezes Fundacji „Emeryt”, przekonuje, że proces degradacji, marginalizacji i dyskryminacji seniorów rozpoczyna się już w dziedzinie tworzenia prawa. niesprawiedliwe prawo raz staje się narzędziem, a raz alibi dla władzy i instytucji, z którymi starszy człowiek musi mieć do czynienia jako interesant, pacjent czy klient. Zdaniem Niczke wszelkie inne formy dyskryminacji są wtórne wobec prawa. Trudno jednak zgodzić się z tym poglądem, mając na uwadze to, że jego zaprzeczenie stanowią liczne działania zapobiegawcze i aktywizacyjne podejmowane na szczeblu prawodawczym przez instytucje krajowe i międzynarodowe.

W wyniku coraz częściej stawianych, zwłaszcza w debatach publicznych, tez o dyskryminacji osób starszych i nieodpowiednim stosunku społeczeństwa do starości Rzecznik Praw Obywatelskich⁶ uznał, że potrzebne jest merytoryczne spojrzenie na ten problem. W tym celu został sporządzony raport o stanie przestrzegania praw osób starszych w Polsce, zawierający wnikliwą analizę zjawiska i rekomendacje działań. Z przeprowadzonych analiz wynika, że w Polsce prawa osób starszych są dobrze chronione, a tam, gdzie sytuacja starszego pokolenia wymaga poprawy, potrzebne są raczej działania o charakterze edukacyjnym czy organizacyjnym, w mniejszym zaś stopniu – prawnym. Nie znaczy to, że ingerencja ustawodawcy jest zbędna. Najbardziej niepokojące zjawiska związane z sytuacją prawną dotyczą ubezpieczeń społecznych – emerytalno-rentowych i pielęgnacyjnych – ochrony zdrowia oraz rozwiązywania problemów przemocy w rodzinie. J. Kochanowski zwraca uwagę, że:

⁴ Zob. J. Kochanowski, *Wprowadzenie (w:) Stan przestrzegania praw osób starszych w Polsce. Analiza i rekomendacje działań*, red. B. Szatur-Jaworska, Warszawa 2008, s. 7.

⁵ M. Dudek i M. Murat, *Wsparcie osób starszych w Polsce – wybrane problemy*, s. 230, dostępny w: http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Balogova1/pdf_doc/32.pdf (data dostępu: 26 listopada 2011).

⁶ Ówczesnym Rzecznikiem Praw Obywatelskich był dr Janusz Kochanowski.

Zjawiska niepokojące, które wynikają nie tyle z regulacji prawnych, co z praktyki życia społecznego, obserwujemy na rynku pracy, na rynku dóbr konsumpcyjnych i usług, w funkcjonowaniu pomocy społecznej, w dziedzinie społecznego uczestnictwa seniorów⁷.

Dyskryminacja ze względu na wiek czasem wynika ze świadomych i zamierzonych działań, a czasem wywodzi się z niezrozumienia potrzeb starszych ludzi⁸. Należy jednak mieć na uwadze, że prócz wyrażonych *expressis verbis* gwarancji konstytucyjnych (mowa o art. 32, stanowiącym zasadę równości wobec prawa i zakazującym dyskryminacji w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiegokolwiek przyczyny) podejmowane są także liczne działania zmierzające do całkowitej eliminacji tego zjawiska, czego potwierdzenie można znaleźć w orzeczeniach sądowych.

Zgodnie z uchwałą składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego „osiągnięcie wieku emerytalnego i nabycie prawa do emerytury nie może stanowić wyłącznej przyczyny wypowiedzenia umowy o pracę przez pracodawcę”⁹. Przykładem ochrony praw osób starszych jest wyrok Trybunału Wspólnot Europejskich w sprawie Reinharda Prigge’a przeciwko Deutsche Lufthansa AG¹⁰. Sprawa dotyczyła klauzuli układu zbiorowego pracy, ustalającej na 60 lat granicę wieku, powyżej którego piloci byli uznawani za nieposiadających już zdolności fizycznych potrzebnych do wykonywania zawodu. Klauzula została uznana za sprzeczną z uregulowaniem dotyczącym zakazu dyskryminacji ze względu na wiek, zawartym w dyrektywie UE¹¹.

W odniesieniu do prawa pozytywnego należy wspomnieć również o Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, która w art. 14 stwierdza, iż:

korzystanie z praw i wolności wymienionych w tejże Konwencji powinno być zapewnione bez dyskryminacji wynikających z takich powodów jak płeć, rasa, kolor skóry, język, religia, przekonania polityczne i inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie bądź z jakichkolwiek innych przyczyn¹².

Ponadto, 14 września 2011 r. decyzją Parlamentu Europejskiego i Rady UE 2012 rok ustanowiono Europejskim Rokiem Aktywności Osób Starszych

⁷ J. Kochanowski, dz. cyt., s. 10.

⁸ Zob. J. Nicole-Urbanowicz, *Ageizm i dyskryminacja ze względu na wiek*, „Niebieska Linia”, nr 6/2006, dostępny w: <http://www.pismo.niebieskalinia.pl/index.php?id=482> (data dostępu: 26 listopada 2011).

⁹ Uchwała Składu Siedmiu Sędziów Sądu Najwyższego z dnia 21 stycznia 2009 r., sygn. II PZP 13/08, „Biuletyn Sądu Najwyższego” 2009/1, Lex Polonica nr 1997650.

¹⁰ Wyrok Wielkiej Izby Trybunału WE z dnia 13 września 2011 r., *Reinhardt Prigge i inni przeciwko Deutsche Lufthansa AG*, sprawa C-447/09 (Dz.U. UE C 319/4 z dnia 29.10.2011 r.).

¹¹ Dyrektywa Rady UE 2000/78/WE ustanawiająca ogólne warunki ramowe równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy – art. 2 ust. 5, art. 4 ust. 1 i art 6. ust. 1, (Dz.U. UE L. 03/16 z dnia 2.12.2000 r.).

¹² Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284.

i Solidarności Międzypokoleniowej. Do celów tej ogólnoeuropejskiej inicjatywy należy m.in.:

podnoszenie ogólnej świadomości na temat aktywności osób starszych i jej różnorodnych wymiarów oraz zapewnienie jej istotnego miejsca wśród priorytetów politycznych zainteresowanych podmiotów, a także stworzenie ram służących do podejmowania zobowiązań i konkretnych środków umożliwiających (...) kształtowanie polityki i strategii długoterminowych (...) związanych z zatrudnieniem i pracą¹³.

Przy uwzględnieniu wspomnianych czynników coraz bardziej klarowny staje się obraz dyskryminacji osób starszych. Dostrzegamy, że zjawisko to nie jest zlokalizowane na płaszczyźnie prawa. Źródło problemu znajduje się znacznie głębiej – na poziomie mentalności jednostek. Wyraźnie widoczna jest potrzeba zmiany w sferze świadomości społecznej.

W doktrynie podkreśla się konieczność stworzenia odpowiednich mechanizmów równowagi i współpracy międzypokoleniowej. Niemniej ważna jest edukacja jednostek, poczynając już od najwcześniejszych etapów rozwoju, oraz rewidowanie zakorzenionego w naszej świadomości postrzegania osób starszych jako elementu wykluczonego ze społeczeństwa.

Odmienne hierarchie wartości i sposoby rozwiązywania pewnych kwestii *prima facie* wydają się być elementami pogłębiającymi przepaść między grupami w różnym wieku. Jednakże w połączeniu z bogatym doświadczeniem stanowią solidny fundament do budowy dialogu w wielopokoleniowym społeczeństwie, będąc zarazem motorem rozwoju społecznego. Warunkiem *sine qua non* nawiązania owego dialogu jest nie tylko zrozumienie potrzeb ludzi w starszym wieku, ale także pełna akceptacja ograniczeń wynikających z ich niedomagań fizycznych.

Nie sposób precyzyjnie określić rozmiarów ageizmu. Zaliczany jest on do problemów globalnych. Istnienie społeczeństwa jest nierozzerwalnie związane z obecnością w nim ludzi starszych. Powinno to skłonić nas do głębszej refleksji na temat kierunku, w którym muszą zmierzać nasze relacje z tą grupą osób. Miejmy na uwadze także to, że ageizm może bezpośrednio dotknąć każdego z nas. Jest to jedynie kwestią czasu.

¹³ Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady UE nr 940/2011/UE z dnia 14 września 2011 r. (Dz.U. UE L 246/5 z dnia 23.09.2011 r.).

Bibliografia

Dudek M. i Murat M., *Wsparcie osób starszych w Polsce – wybrane problemy*, s. 230, dostępny w: http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Balogova1/pdf_doc/32.pdf (data dostępu: 26 listopada 2011).

Dyskryminacja, dostępny w: <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo.php?id=3895502> (data dostępu: 26 listopada 2011).

Dyskryminacja i mobbing, dostępny w: <http://rownetraktowanie.gov.pl/dyskryminacja-i-mobbing> (data dostępu: 26 listopada 2011).

Gronowska B., Jasudowicz T., Balcerzak M., Lubiszewski M., Mizerski R., *Prawa człowieka i ich ochrona*, Toruń 2010.

Kochanowski J., *Wprowadzenie (w:) Stan przestrzegania praw osób starszych w Polsce. Analiza i rekomendacje działań*, red. B. Szatur-Jaworska, Warszawa 2008.

Nicole-Urbanowicz J., *Ageizm i dyskryminacja ze względu na wiek*, „Niebieska Linia” nr 6/2006, dostępny w: <http://www.pismo.niebieskalinia.pl/index.php?id=482>, (data dostępu: 26 listopada 2011).

Wykaz aktów prawnych i orzecznictwa

Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady UE nr 940/2011/UE (Dz.U. UE L 246 z dnia 14 września 2011 r.).

Dyrektywa Rady Unii Europejskiej 2000/78/WE ustanawiająca ogólne warunki ramowe równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy (Dz.U. UE C 177 E z 27 czerwca 2000 r.).

Karta Narodów Zjednoczonych Dziennik Ustaw z 1947 r. Nr 23, poz. 90.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483).

Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (Dz.U. z 1993 Nr 61, poz. 284).

Uchwała Składu Siedmiu Sędziów Sądu Najwyższego z dnia 21 stycznia 2009 r., sygn. II PZP 13/08, „Biuletyn Sądu Najwyższego” 2009/1, Lex Polonica nr 1997650.

Wyrok Wielkiej Izby Trybunału WE z dnia 13 września 2011 r., *Reinhardt Prigge i inni przeciwko Deutsche Lufthansa AG*, sprawa C-447/09. Dz.U. UE C 319/4 z dnia 29.10.2011 r.).